

KUML 2021

KUML 2021

Årbog for Jysk Arkæologisk Selskab

With summaries in English

I kommission hos Aarhus Universitetsforlag

Østrup Slot

Nye og gamle undersøgelser 1894-2017

AF THOMAS GUNTZELNICK POULSEN

Det er langt fra hverdagskost, at landets museer får tilladelse til at gennemføre arkæologiske undersøgelser i vores fredede voldsteder fra middelalderen. Det var derfor også med stor spænding, at arkæologer fra Museum Østjylland i foråret 2017 påbegyndte en undersøgelse af voldstedet Østrup lokaliseret godt og vel 10 km øst for Randers.

Undersøgelsen var del af en retablering af voldstedet og skulle dokumentere de ødelæggelser, som anlæggelsen af et jordvarmeanlæg, der blev ført igennem voldstedet, havde forårsaget. Til trods for denne bedrøvelige baggrund var det dog museets forhåbning, at undersøgelserne ville kunne hjælpe med at skabe et bedre billede af Østrups bebyggelseshistorie, for derved i det mindste at bidrage med væsentlig ny information.

Voldstedet fremstår i dag med både delvist bevaret vold og grav samt et mindre stykke murværk. Der er af Nationalmuseet tidligere blevet gennemført undersøgelser i hhv. 1894 og 1913, og der foreligger ligeledes en række skriftlige kilder, som knytter sig til stedet. Stedet nævnes første gang i 1191 i forbindelse med Aarhusbispens Svends død.¹ Igennem hele middelalderen var det i kirkens eje, og overgik ved Reformationen til kronen, der efterfølgende anvendte det som jagtslot. I 1591 beordrede Frederik II bygningerne revet ned, da de var for forfaldne til at kunne istandsættes.² Til trods for den relativ righoldige kildemængde har voldstedets bygningshistorie ikke desto mindre altid fremstået uklar, og det har ikke været muligt på tilfredsstillende vis at knytte det foreliggende kildemateriale sammen til en stringent fortælling om stedets historie.

Voldstedet i dag

Østrup Voldsted ligger i landsbyen af samme navn på nordsiden af Randers Fjord ca. 10 km øst for Randers. En kilometer mod vest ligger landsbyen Albæk, der har lagt navn til sognet. Voldstedet er beliggende helt ude ved

Fig. 1. Høje målebordsblade 1842-1899 fra området omkring Østrup. Voldstedets placering er markeret med rød pil.

Topographic map from 1842-1899 of the area around Østrup. The location of the castle is marked with a red arrow.

kanten til fjorddalen, hvor Randers Fjord drejer mod nord og møder Grund Fjord fra øst. Herfra har man haft et godt overblik over Randers og sejladsen ind til byen, og man har ligeledes haft let adgang til, via fjordene, at sejle op ad enten Gudenåen eller Allingå eller ud i Kattegat. Placeringen af voldstedet er tydeligvis valgt ud fra disse strategiske faktorer. Nord for voldstedet breder flad, god landbrugsjord sig hele vejen op til Tvede Å og har således sikret ejeren økonomisk. (fig. 1)

Østrup Voldsted fremstår i dag som en lille skovlund midt i Østrup landsby (fig. 2). I voldstedets nordvestlige hjørne er bevaret dele af den syv meter brede voldgrav med en tre meter høj bagvedliggende vold. Rundt omkring på voldstedet ligger spredte kampesten i ganske anseelige mængder, og på den sydvestlige del findes endnu rester af en kraftig mur godt 85 cm bred og 250 cm lang. Denne del af voldstedet havde tidligere navnet *Stentofte*, hvilket vidner om, at voldstedet igennem tiden har tjent som kilde til bygningsmateriale for egnens beboere. Voldstedet gennemskæres i dag af asfaltvejen Borggyden, og den del af voldstedet, der har ligget øst for Borggyden, er i dag helt forsvundet under moderne byggeri. Området ligger også betydeligt lavere end den vestlige *Stentofte*, hvilket allerede blev beskrevet af Poul Nørlund under hans

Fig. 2. Voldstedet som det fremstår en decemberdag i 2020. – Set fra nordøst. Foto: Museum Østjylland.

The castle as it appeared on a December day in 2020, seen from the northeast.

undersøgelse i 1913.³ Eventuelle bygningsrester på voldstedets sydlige halvdel er ligeledes forsvundet under en tolænget rød bindingsværksgård. Her afslørede en mindre undersøgelse i 2019 kun rester af en gårdlænge fra nyere tid, som endnu kan ses på et ældre luftfoto.⁴

Store dele af voldstedet er således i dag helt udvisket, men det fremgår endnu tydeligt, at der er en betydelig terrænforskel mellem voldstedets nordlige og sydlige halvdel (fig. 3). Fra det højeste punkt på voldstedets nordlige halvdel til den nuværende gårdsplads på den sydlige halvdel er der en forskel på godt og vel 5 m. Dette kunne registreres allerede ved den første undersøgelse i 1894, og det afspejler sandsynligvis naturlige terrænforhold. I sin samtid har voldstedet formodentlig bestået af to banker. Den nordlige halvdel skal således ses som voldstedets egentlige befæstning, mens den sydlige formodentlig har huset økonomibygninger.

Udgravningsmetode ved undersøgelsen i 2017

Som nævnt ovenfor var baggrunden for undersøgelsen den yderst beklagelige omstændighed, at der var blevet nedgravet et jordvarmeanlæg i det fredede voldsted. Jordvarmeanlægget havde anrettet skade i et tracé på op til 6 m bredde.

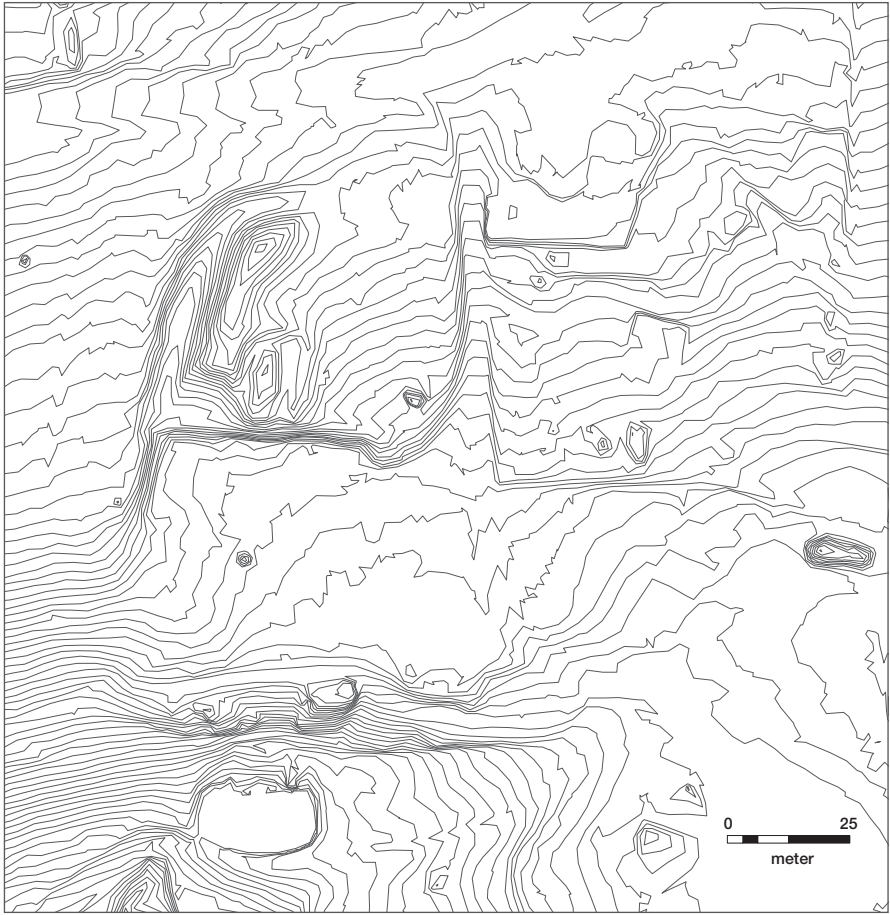

Fig. 3. Højdemodel over voldstedet.

Relief model of the castle.

Dette tracé løb på tværs af anlægget i nord-sydgående retning og drejede mod vest for at fortsætte ud over marken vest for voldstedet. Ved den indledende besigtigelse kunne der konstateres store mængder opgravede kampe- og kvadersten samt teglstumper spredt over det tildækkede tracé. Ikke overraskende stod det følgelig klart, at væsentlige dele af voldstedet var blevet ødelagt i forbindelse med nedgravningen af jordvarmeanlægget, og Slots- og Kulturstyrelsen påbød derfor, at en retablering af voldstedet skulle udføres. I forbindelse med denne retablering skulle omfanget af ødelæggelserne dokumenteres, og Museum Østjylland blev bedt om at stå for denne del af retableringsarbejdet. Der er derfor ikke tale om en egentlig arkæologisk udgravning, idet der ikke er gravet i uforstyrrede lag.⁵

Jordvarmeanlægget bestod af fem slanger, der hver især skulle tages op. Indledningsvist blev græstørven trukket af, så man kunne se tracéerne fra jordvarmeslangerne. De fem jordvarmeslanger var nedgravet i adskilte tracéer, der hver var 50-70 cm bred og lå med 70-80 cm afstand fra hinanden (fig. 4). Da udgangspunktet for undersøgelsen var at dokumentere ødelæggelserne forårsaget af jordvarmeanlægget, bestod undersøgelsen for hovedpartens vedkommende af at oprense og registrere profiler fra jordslangetracéerne samt at dokumentere eventuelle rester af konstruktioner og anlæg imellem tracéerne. Da det således kun var muligt at arbejde i de allerede forstyrrede tracéer, var det meget sparsomt med genstandsfund, og efter aftale med Slots- og Kulturstyrelsen blev der udtaget soldeprøver fra et par af de tykke kulturlag. Det er fra disse soldeprøver, en stor del af undersøgelsens genstandsfund stammer.

Det blev indledningsvist besluttet kun at grave to af slangerne op og registrere profilerne i disse tracéer. På baggrund heraf ville det blive vurderet, om det var nødvendigt at grave flere tracéer fri. De to profiler, der lå i hver side af det ødelagte område, viste sig at være så forholdsvis samstemmende, at det skønnedes unødvendigt at grave de mellemliggende tracéer fri. Der var ligeledes en generel frygt for, at de uforstyrrede dele af voldstedet imellem

Fig. 4. Afrømning af græstørven over jordvarmeanlæggets tracé. Jordslangerne er markeret med landmålerstokke. – Foto: Museum Østjylland.

Removal of the turf over the geothermal heating system. The pipes of the heating system are marked with ranging rods.

jordslangetracéerne ville styrte sammen, hvis alle fem tracéer blev gravet fri. I stedet blev jordvarmeslangerne i de tre midterste tracéer trukket ud med gravemaskinen. Der blev lavet fem lave tværgrøfter mellem de to hovedgrøfter. Disse tværgrøfter blev lagt i forlængelse af registrerede fundamenter for at følge dem mellem grøfterne.

Undersøgelsens resultater

Voldstedet Østrup er generelt dårligt bevaret, idet det kunne synes, at der til alle tider er blevet lagt et ganske ihærdigt arbejde i at nedbryde det. Allerede i 1591 svarede lensmanden Niels Gram på Dronningborg kongen Frederik II, at "det store hus i Østrup" var så forfaldent, at det ikke kunne sættes i stand.⁶ Herefter må det formodes, at voldstedet er blevet plyndret for sten, og at det heraf har fået sit navn *Stentofen*. Ødelæggelserne er fortsat op i nyere tid. Således fik ejeren af voldstedet efter Nationalmuseets undersøgelse af en rektangulær bygning i 1913 efterfølgende tilladelse til at fjerne bygningen og dække det hele til igen.⁷ Ligeledes fjernedes store mængder sten i 1933 for at blive knust til skærver til landevejs byggeri. Det lykkedes i den forbindelse ikke at dokumentere ødelæggelserne igennem en nærmere undersøgelse, idet det ikke var muligt at få en aftale om standsning af gravearbejdet i stand med den daværende ejer. Denne havde overladt arbejdet til en vognmand. Oplysningerne om ødelæggelserne er nedfældet i et brev stilet til Randers Museums historiske afdeling med anmodning om hurtigst muligt i samarbejde med Nationalmuseet at få standset arbejdet.⁸ Der findes ikke yderligere korrespondance tilknyttet denne begivenhed, og det må formodes, at der ikke skete en standsning af gravearbejdet. Først i 1968 blev voldstedet endeligt fredet.⁹

Som beskrevet ovenfor var undersøgelsens overordnede formål at dokumentere endnu et kapitel i denne historie om ødelæggelser af voldstedet. Derfor var der som sådan heller ikke tale om nogen foruddefineret problemstilling

til udgravningen. Når det er sagt, havde man naturligvis en vis forhåbning om, at undersøgelsen ville kunne give et bedre billede af voldstedets bebyggelseshistorie og om muligt en bedre forståelse af resultaterne af de ældre undersøgelser på stedet.

Undersøgelsens resultater præsenteres nedenfor i fire afsnit, der repræsenterer formodede byggefaser. Tolkningen hviler i overvejende grad på den stratigrafiske analyse af profilerne, men baseres også i nogle tilfælde udelukkende på dateringer fra genstande eller naturvidenskabelige prøver. Ved hver fase beskrives anlæggene med de lag, der indgår i dem. Lagbeskrivelserne vil ikke blive gennemgået slavisk, men væsentlige lag, der udgør selvstændige begivenheder, vil naturligvis blive kommenteret. Genstandsfund og datering præsenteres efter gennemgangen af faserne. Slutteligt vil resultaterne fra de ældre undersøgelser blive gennemgået og søgt relateret til de nedenfor fremlagte udgravningsresultater.

Fase 1

Anlæggelsesfasen udgør fase 1. Den oprindelige overflade består af lysegråt homogent leret sand og løber igennem hele profilen i begge de to undersøgte grøfter. Laget er det stratigrafisk ældste lag på stedet, og under det kommer den gule undergrundsler.

Indledningsvist påførtes et brunt, leret sandlag, der havde til formål at nivellere overfladen (fig. 5). Den oprindelige overflade falder ganske betragteligt mod syd. Fra voldstedets nordlige kant til profilens afslutning godt 30 m mod syd er der et fald på 300 cm. Faldet er rimelig jævnt fordelt over de 30 m, profilen dækker. Nivelleringer er ikke påført hele fladen, men dækker derimod kun den sydlige halvdel af overfladen. Tykkelsen øges gradvist mod syd, og det synes oplagt, at man har koncentreret nivelleringen om den del af overfladen, der er bebygget. Laget er 40-50 cm tykt, hvilket vil sige, at der ikke er tale om

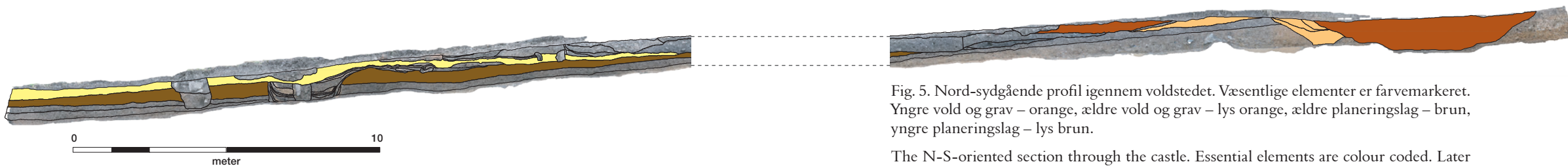

Fig. 5. Nord-sydgående profil igennem voldstedet. Væsentlige elementer er farvemarkeret. Yngre vold og grav – orange, ældre vold og grav – lys orange, ældre planeringslag – brun, yngre planeringslag – lys brun.

The N-S-oriented section through the castle. Essential elements are colour coded. Later moat and rampart – orange, earlier moat and rampart – light orange, earlier levelling layer – brown, younger levelling layer – light brown.

Fig. 6. Fundament A9 set fra nord. Til højre ses fundamentet i profilen, midt for stensporret i jordslangetracéet og til venstre en fundamentsten bevaret in situ. – Foto: Museum Østjylland.

Foundation A9 seen from the north. The foundation is visible in the profile to the right of the photo. In the middle of the photo are traces of one of the foundation stones and to the left one of the foundation stones preserved in situ.

en total nivellering, da terrænfaldet er noget større. Det betyder dog, at faldet mindskes betragteligt på den mest intensivt bebyggede del af fladen.

Nivelleringslaget er stort set uden kulturspor. Nederst i laget var det muligt at udskille en tynd horisont og herfra er udtaget forkullet materiale fra en floteringsprøve. Denne kunne AMS-dateres til 1024-1155 med to standardafvigelser, og 1083-1126 med én standardafvigelse.¹⁰

De ældste bygningsspor på det nivellerede område er et fundament, A9, samt et par store nedgravninger, A2/A14. Fundamentet består af store kampesten og ligger direkte på den nivellerede overflade. Det må repræsentere den første bygning på stedet. Ved overfladeafrømningen mellem grøfterne fremgik det, at fundamentets store kampesten lå i en pæn række, men ikke i en egentlig grøft, snarere lagt enkeltvis. Der er ikke fundet spor af mørtel omkring kampestenene. Ud over de to sten i profilerne blev der fundet spor efter yderligere fire store kampesten imellem grøfterne. To af disse var gravet op ved anlæggelsen af jordvarmeanlægget og er formodentlig et par af de meget store sten, der blev fundet i overfladen (fig. 6).

De store nedgravninger A2/A14 formodes at have haft en kælderlignende funktion. Nedgravningerne ses i begge profiler, og indledningsvist blev de tolket som én aflang nedgravning, da fyld og lagopbygning var identiske i begge profiler. Ved afgravning mellem grøfterne viste det sig dog, at der var tale om to adskilte men ellers helt identiske nedgravninger. De er 185-235 cm brede, 130-160 cm dybe i forhold til datidens overfladeniveau. Siderne er lodrette eller næsten lodrette og bunden flad. Nedgravningerne har indledningsvist stået med jordvægge. I denne fase er der i bunden dannet et smudslag, hvorfra det var muligt at udtage forkullet materiale til en AMS- datering. Materialet dateres til 1025-1160 med to standardafvigelser og 1081-1151 med én standardafvigelse.¹¹ Herefter er der tilføjet en lerbund med lerbeklædning af siderne. Dette lerlag har forbindelse til fundament A9.

Det er ikke muligt at knytte denne første fase til nogen af stedets forsvarsanlæg, hvorfor der meget vel kan være tale om en ubefæstet gård i denne fase.

Fase 2

I fase 2 fyldes de store nedgravninger op, og fundamentet sløjfes. I stedet anlægges et nyt kampestensfundament, A10, i de opfyldte nedgravninger. I tilknytning til fundamentet er fundet et lergulv. Lergulvet er meget regulært og har en tykkelse på 4-10 cm. Det falder mod syd, især hvor det overlejrer den opfyldte nedgravning. Mod nord overlejrer lergulvet det ældre fundament, men slutter umiddelbart efter. Der er altså tale om en nyanlagt bygning, der i stort omfang respekterer den ældre.

I den nordlige ende af voldstedet afslørede profilen, at den bevarede vold og grav har haft en noget mindre ældre forgænger (fig. 7). Den ældre voldgrav gennemskæres af den yngre voldgrav, hvorfor dens fulde dimensioner ikke kendes. Den vurderes til at have været 3 m bred og 110 cm dyb. Der er ingen tegn på vandaflejring, så voldgraven har ligesom efterfølgeren formodentlig været tør. Der var ingen bevarede lag fra voldgravens brugstid i bunden. Bag den ældre voldgrav har ligget en vold. Den er 4 m bred og opbygget af gult ler med en del natursten. Det ligner til forveksling undergrundsmaterialet, hvorfor volden med stor sandsynlighed består af opgravet materiale fra voldgraven. Volden har været dækket af et tyndt lag af lysegråt sandet ler med enkelte små stykker tegl.

Det formodes, at voldstedets ældste voldgrav med tilhørende vold er anlagt samtidig med det nye kampestensfundament, A10, og den bygning der må have stået på det. Formodningen kan dog ikke understøttes stratigrafisk, idet der ingen beviselig relation er imellem dem og nogen af voldstedets andre

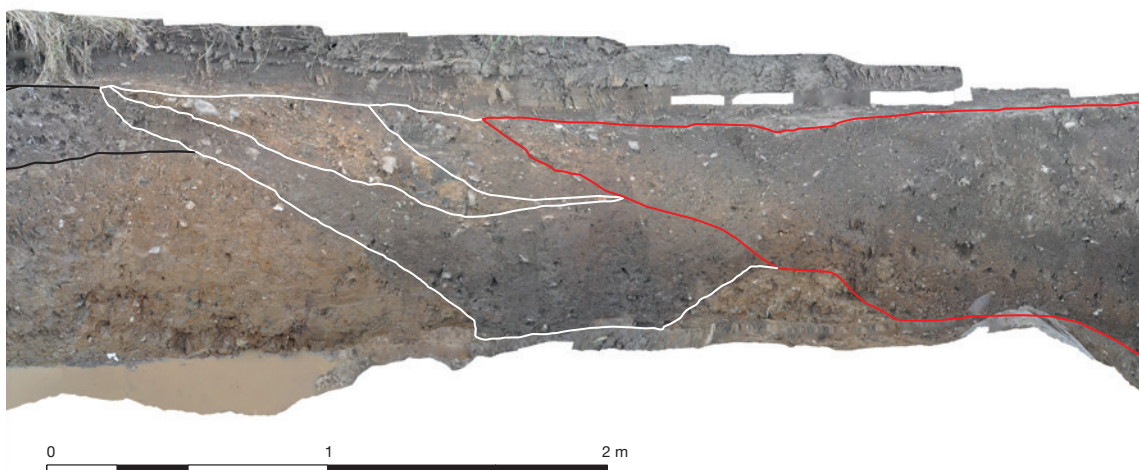

Fig. 7. Detalje af ældre voldgrav i profilen. Den ældre voldgrav er markeret med hvid streg og den yngre med rød streg.

Details of the earlier moat visible in the section. The earlier moat is marked with a white line while the later one is marked with a red line.

bygninger. Den ældre voldgrav gennemskærer udelukkende den oprindelige overflade, og volden er anlagt direkte på den oprindelige overflade. Den kan derfor også godt være anlagt i fase 3, umiddelbart forud for den yngre, større vold og grav.

Forkullet materiale fra en floteringsprøve fra det nederste opfyldslag i voldgraven er brugt til to AMS-dateringer. De dateres til hhv. 1265-1312 og 1224-1298 med to standardafvigelser samt én standardafvigelse til 1275-1299 og 1262-1286.¹² Da floteringsprøverne blot stammer fra voldgravens nederste opfyldslag, giver de ikke et anlæggelsestidspunkt for voldgraven. Snarere giver de en datering for det tidligste tidspunkt for, hvornår opfyldningen af voldgraven kan være påbegyndt. Opfyldsmaterialet kan sagtens være ældre end opfyldstidspunktet, idet det ikke kan siges med sikkerhed, hvorfra det stammer. Det er derfor ikke muligt på baggrund af AMS-dateringerne entydigt at sige noget om hverken anlæggelses- eller sløjfningstidspunktet af den ældre voldgrav.

Fase 2 afsluttes med et gennemgående planeringslag, der strækker sig over hele voldstedets flade (fig. 5). Det begynder omtrent samme sted som det indledende nivelleringslag fra fase 1 og løber i hele profilens udstrækning mod syd. Laget er gennemgående omkring 20 cm tykt, men dog helt op til 40 cm tykt omkring de store nedgravninger fra fase 1, hvor opfyldet har sat sig meget.

Der må være tale om en fundamental nyanlæggelse af anlægget, siden alt er blevet jævnet ud. Det er værd at bemærke, at denne planering har samme udstrækning som den oprindelige nivellering af voldstedets oprindelige overflade.

Fase 3

Anlæggene i fase 3 er lagt direkte på det ovenfor beskrevne planeringslag. Der anlægges to nye fundamenter (A1/A8) med 12 m afstand, og disse hører formodentlig til samme bygning. Begge fundamenter består af en blanding af kampesten og kvadersten. I det nordlige fundament har den ene af kvaderstene et bomhul og er placeret således, at den flade side vender mod nord, bygningens yderside (fig. 8). Ved afrømningen i overfladen mellem de to profiler fremstod fundamentet som en løs række natursten. Der var ingen spor efter stabiliserende materiale som sand eller ler, og der er heller ikke fundet mørtel sammen med fundamentet.

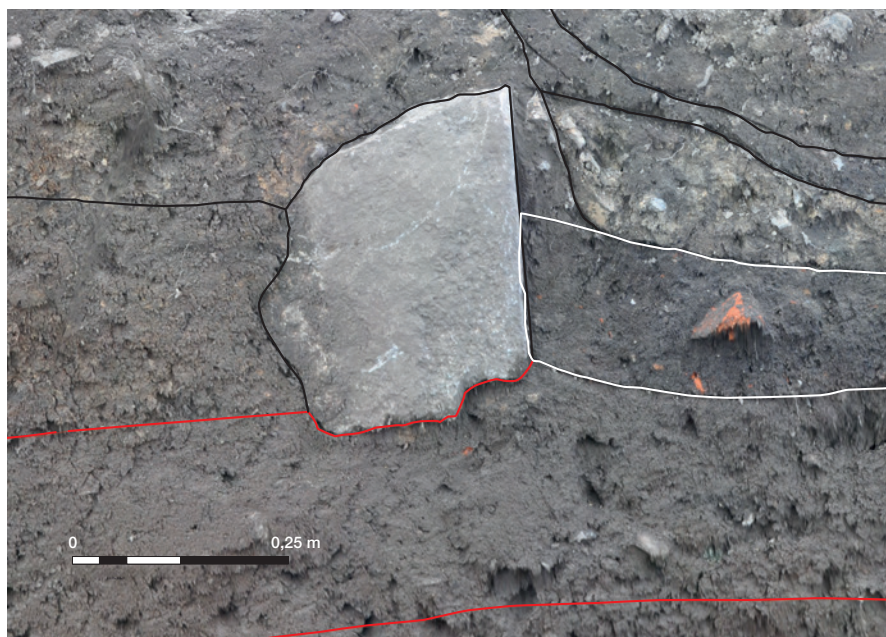

Fig. 8. Genanvendt kirkekvader i fundament A8. Planeringslaget, som fundamentsstenen er sat på, er markeret med rød streg, og det kraftige, mørke lag nord for fundamentet er markeret med hvid streg. – Foto: Museum Østjylland.

Ashlar from a church reused in foundation A8. The levelling layer, on which the stone is placed, is marked with a red line, and the massive darker layer north of the foundation is marked with a white line.

Imellem de to fundamenter ses et lergulv med et tyndt, mørkt overliggende smudslag. Lergulvet lægger sig op til en ovn, der består af et 2 m bredt og 15 cm tykt orangerødt og varmepåvirket lerlag. I hele laget ses spredte trækulsnister. Ud fra ovnen og henover lergulvet ses et lag trækul, der må stamme fra udtømning af ovnen. Smudslaget er ligeledes varmepåvirket op mod ovnen.

Efter anlæggelsen af bygningen i fase 3 opstår eller tilføres nogle kraftige, mørke lag nord for bygningen. Den stratigrafiske relation op til det nordlige fundament er forstyrret, men de kraftige lag ligger, ligesom fundamenterne, direkte oven på planeringslaget, og dette tyder på, at de kunne være samtidige.

Fase 4

I fase 4 anlægges den yngre voldgrav og vold, som endnu i dag kan ses på voldstedets nordvestlige hjørne (fig. 5). Volden overlejrer de tykke lag nord for fase 3's fundamenter og formodes derfor også at være yngre end fundamenterne fra fase 3. Hvor lang tid, der er imellem anlæggelsen af fundamenterne og yngre vold og grav, er ikke afklaret. Det afhænger af, hvorledes man mener, opfyldslagene er opstået. Ikke desto mindre er der tale om stratigrafisk adskilte handlinger, hvorfor den yngre vold og grav følgelig også er placeret i en fase for sig selv.

Voldgraven er 7 m bred og 150 cm dyb. Der er ingen tegn på vandaflejring, så det har formodentlig været en tør grav, hvilket den endnu er i dag. Den bagvedliggende vold er bygget over den ældre vold. Den er 7 m bred og består ligesom den ældre vold af gult ler, der minder meget om undergrunden omkring voldgraven. Volden ligger umiddelbart oven på de tykke, mørke lag fra fase 3.

Udover den yngre vold og grav anlægges også et nyt fundament nord for de områder, der tidligere har været domineret af bygninger. Fundamentet består af en blanding af kampesten og munkesten og ligger ligesom den yngre vold direkte på de tykke lag fra fase 3. Som ved fundamenterne fra fase 3 synes der ikke at være nogen fundamentsgrøft med stabiliserende materiale såsom sand eller ler under dette fundament.

Udover de ovenfor nævnte anlæg er der flere opfyldslag og yngre forstyrrelser, som kan henføres til fase 4 eller yngre. Enkelte ligger mere eller mindre direkte på lergulvet fra fase 3, og de afsluttes ved det nordlige fundament, og synes således relateret til denne bygning fra fase 3. Samtidig udgør lagene de øverst registrerede lag i undersøgelsen og indgår ikke umiddelbart i nogen sammenhæng. De kan muligvis være fra sløjfningen af bygningen. Det er et gennemgående karakteristika ved hovedparten af disse øvre lag, at de er meget stenholdige. Stenene er for løse i strukturen til at kunne være pikstensbelæg-

ninger fra en yngre byggefase. Det kan dog ikke udelukkes, at der er tale om levn fra senere bygninger, der ellers ikke er bevaret i profilerne.

Det var ikke muligt ved undersøgelsen at dokumentere rester fra de yngre dele af voldstedet. Det er muligt, at det "det store hus i Østrup", som Frederik II byder Niels Gram at indrette til jagtslot i 1591, blot bestod af de allerede stående middelalderlige bygninger. Gennemgående var der ved undersøgelsen en påfaldende mangel på genstande fra senmiddelalderen og navnlig renæssancen. Noget kan følgelig tyde på, at de yngste faser af voldstedet ikke er bevaret.

Opgravede kampe- og kvadersten

I forbindelse med nedgravningen af jordvarmeslangerne er opgravet en større mængde kampe- og kvadersten. Dette foregik, førend Museum Østjylland og Slots- og Kulturstyrelsen blev involveret i sagen, og stenenes placering kan derfor ikke med sikkerhed siges at være sammenfaldende med deres oprindelige placering. Det må formodes, at man har samlet de opgravede sten, men også at man ikke har villet fragte dem alt for langt. Denne formodning understøttes af, at stendyngerne ligger forholdsvis jævnt fordelt langs jordvarmeanlæggets tracé.

Omkring den del af voldstedet, hvor der ved undersøgelsen kunne dokumenteres flere bygninger i form af fundamenter og gulve, lå en større dyng kampe- og kvadersten (fig. 9). Dyngen af sten lå ud for fundamentet, som anlagdes i fase 3, og som bestod af kampe- og kvadersten. Dyngen af sten består af fire fint tilhuggede kvadersten og to grove kvadersten. Resten af stendyngen består af 21 natursten af varierende størrelse.

Da museets arkæologer ikke har observeret optagelsen af stenene, er det naturligvis meget spekulativt at placere dem i de erkendte fundamenter. Ikke desto mindre er fundamentet fra fase 3 det eneste fundament med kvadersten, og det er derfor højst sandsynligt, at kvaderstenene stammer fra dette fundament. De ældre fundamenter var derimod karakteriseret ved at bestå af meget store kampesten. Der blev erkendt stenspor efter meget store sten i et af jordslangetraceerne (fig. 6), så de største sten fra dyngen kan muligvis stamme fra de ældre fundamenter.

Langs Østrupevej, uden for voldstedets voldgrav, lå to samlinger af hhv. 15 og 12 natursten uden tilvirkning. Der blev ikke observeret kulturspor af nogen art i denne del af profilen, ligesom der heller ikke i den afrømmede overflade kunne observeres noget. Det er derfor yderst vanskeligt at tolke stenenes funktion. Det synes usandsynligt, at disse mange sten skulle være naturligt forekommende, men uden noget at henhøre dem til i profilen eller overfladen er det svært at udtale sig om deres funktion. På marken vest for voldstedet er

Fig. 9. Dyngge af sten opgravet på området omkring de dokumenterede bygninger på voldstedet. – Foto: Museum Østjylland.

Heaps of stones dug up around the area where building activity was documented.

ligeledes opgravet mange meget store kampesten, som lå i tre dyngge på hhv. 15, 13 og 7 sten. Ingen af stenene var tilvirket. Der er ikke foretaget undersøgelser på denne mark, da den ikke var del af det fredede fortidsminde, og de allerede nedgravede jordvarmeslanger er efterladt i jorden.

Generelt ses i dag mange kampesten på voldstedet særligt langs kanterne. Der kan ikke herske tvivl om, at de stammer fra den nedbrydning af voldstedet, der allerede begyndte i renæssancen og fortsatte indtil fredningen i 1968. Der observeredes også både kvadersten og en fin sokkelsten i indkørslen på en grund på den anden side af Borggyden. Denne grund var også oprindeligt del af voldstedet, og stenene kan derfor både være opgravet på grunden, ligesom de kan være hentet på "Stentofte". (fig. 10)

Genstandsfund og datering

Genstandsmaterialet fra undersøgelsen er ikke særlig omfangsrigt, idet der som nævnt udelukkende blev gravet i allerede forstyrrede lag. Materialet fra soldeprøverne, der med tilladelse fra Slots- og Kulturstyrelsen blev udtaget fra udvalgte opfyldslag, udgør undersøgelsens største fundgruppe.

Fig. 10. Profileret sokkelsten fundet i indkørslen på grunden overfor voldstedet. – Foto: Museum Østjylland.

Profiled plinth found in the driveway on the plot opposite the castle remains.

Udover keramik blev der fundet en større mængde dyrekogler fra madaffald. Koglematerialet er ikke blevet analyseret nærmere, da det ikke blev hjemtaget konsekvent. Der syntes umiddelbart at være tale om en bred vifte af dyr fra gris til hest samt en del fiskeben. Et bemærkelsesværdigt punkt ved genstandsmaterialets sammensætning er de uhyre få teglsten, der er fundet. Det største stykke udgør kun omkring en fjerdedel af en munkesten. Ellers blev der kun fundet små fragmenter af teglsten. Til gengæld blev der fundet meget lerklining (fig. 11). Dette antyder, at voldstedets bygninger i dette område hovedsageligt har været opført i bindingsværk og træ. Tilstedeværelsen af teglsten viser, at nogle bygninger har været i tegl, men selv under forudsætning af at meget er blevet genanvendt, kan bygningsmassen i tegl ikke have været stor i det undersøgte område.

I det store nivelleringslag, der sammen med de store nedgravninger A2 og A14 udgør den tidligste aktivitet på voldstedet, er fundet et enkelt ben af gråbrændt gods. Godsets farve veksler mellem det lysebrunlige og det mørkegrå, og der ses en del småsten i magringen. Det er hårdt brændt. Adskillelsen mellem ældre og yngre gråvare er svær og ofte baseret på subjektive vurderinger.¹³ Det er ikke muligt ud fra dette ene ben at give en tilfredsstillende datering af

Fig. 11. Lerklining fundet i soldeprøve fra de tykke opfyldslag, der ligger op til fundamentet anlagt i fase 3. – Foto: Museum Østjylland.

Clay daub found in sieved samples from the massive layers adjacent to the foundation laid in phase 3.

voldstedets tidligste fase. Denne må følgelig baseres på AMS-dateringerne af nivelleringslaget og smudslaget i nedgravningen, der daterer den tidligste fase til slutningen af 1000-tallet eller begyndelsen af 1100-tallet.

I de tykke opfyldslag, der ligger op til fundamentet anlagt i fase 3, er fundet fire glaserede, ældre rødgodsskår. Godset er groft magret og glasuren nopret og ikke helt dækkende eller jævn. Skårene dateres til begyndelsen af 1200-tallet.¹⁴ Opfyldslagene er dog entydigt dateret yngre end dette, igennem et større antal yngre genstandsfund fra lagene. De ældre rødgodsskår må følgelig være redeponerede i opfyldslagene, med mindre kanderne har haft en længere brugstid. Lignende kander er dog også fundet i stort antal ved udgravningen på Næsholm i kontekster fra anden halvdel af 1200-tallet og begyndelsen af 1300-tallet.¹⁵

Der er desværre ikke fundet genstande, der direkte kan knyttes sammen med voldstedets fundamenter eller gulvlag. Hovedparten stammer som sagt fra de to soldeprøver, der blev udtaget fra opfyldslagene nord for fundamentet fra fase 3. Fra det ældste af disse lag stammer et randskår fra en skål. Randen er udfaldende med afrundet kant, og under randen ses et mindre lodret halsparti, der går over i bugen. Der er vandrette dekorationslinjer på bugens skuldre (fig.

12). Denne type skål kendes fra undersøgelserne af Vor Frue Kloster i Randers. Her er typen repræsenteret i 1300-tallet og primært i fasen svarende til 1330-1375.¹⁶ Resten af keramikken fra det ældste opfyldslag er ikke karakteristisk nok til at tillade en mere præcis datering end 12-1400-tallet. Udover keramikfundene er der tre jernnagler, knogler fra madaffald, teglstensfragmenter og en del lerklining med tydelige mærker efter strå.

I det overliggende opfyldslag er der også fundet knogler, teglfragmenter og lerklining. Af metalfund er der, udover en ukarakteristisk rektangulær jern- og bronzeplade, fundet randen fra et lille, tyndvægget bronzekar, en spisekniv og to nagler. Af særlig interesse er en kobbermønt, der dog desværre er så korroderet, at det ikke kunne bestemmes, om der var tale om sen borgerkrigsmønt fra første tredjedel af 1300-tallet eller en kobbersterling fra 1420'erne.¹⁷ Det samme gælder en lille, sammenfoldet blyplade, der på bagsiden har mørtelrester. På forsiden er der en række lodrette streger, som tydeligvis er bevidst indridsede. Der kan dog ikke tydes noget meningsgivende mønster, bogstaver eller runer i dem. Overordnet set dateres keramikken til perioden 12-1400, men der er desværre ikke flere karakteristiske typer, der kunne præcisere dateringen yderligere. Kobbermønten peger dog på en datering til 1300-1400-tallet.

I laget, der overlejrer den yngre vold, har man fundet et randskår fra et fad med en mundingsrand, som afsluttes med en kraftig vandret krave. Typen er velrepræsenteret i materialet fra undersøgelsen af Vor Frue Kloster i Randers. Her fandtes den i faserne fra perioden 12-1400, men over halvdelen af skårene kom fra fasen, der dateres til 1330-1375.¹⁸

Angående dateringen af voldstedet Østrup kan man, ud fra keramikken fundet ved undersøgelsen i foråret 2017 samt AMS-dateringerne, sammenfat-

Fig. 12. Karakteristisk randskår fundet i lag umiddelbart under den yngre vold. – Foto: Museum Østjylland.

Characteristic rim potsherd found in the layer immediately below the later rampart.

tende sige, at nivelleringen af voldstedets overflade forud for anlæggelsen af de ældste bygninger fandt sted omkring slutningen af 1000-tallet eller begyndelsen af 1100-tallet. Det samme gælder anlæggelsen af de store nedgravninger eller kældre.

Det har desværre ikke været muligt at datere de efterfølgende byggefaser lige så præcist. Det gælder fundamenter og gulvlag, der kan knyttes til voldstedets tre kronologisk adskilte faser. Efter anlæggelsen af bygningen i fase 3 opstår nogle kraftige opfyldslag nord for denne bygning. Disse lag dateres ud fra keramik til 1300-tallet og mest sandsynlig perioden 1330-1375. Henover dem anlægges den yngre befæstning, der ikke har kunnet dateres nærmere. Fra et lag, der stratigrafisk er yngre end denne befæstning, er dog ligeledes fundet keramik dateret til 1300-tallet. Dette tyder på, at opfyldslagene nord for fundamentet fra fase 3 og udvidelsen af befæstningen er mere eller mindre samtidige hændelser, der mest sandsynligt skal dateres til perioden 1330-1375.

Lagene fra 1300-tallet, der stratigrafisk er senere end den yngre befæstning, er også de øverste registrerede lag ved undersøgelsen. Der er enkelte forstyrrelser såsom en nedgravning med fund af porcelæn og et randskår fra en tallerken med gul glasur fra opfyldningen af den yngre voldgrav, men ellers er der intet registrerbart tilbage fra voldstedets sidste 200 års levetid, hvor det ifølge de skriftlige kilder endnu var beboet.

Som nævnt i begyndelsen af dette afsnit blev der ikke registreret mange fund ved undersøgelsen, og de ovenfor nævnte dateringer er derfor også gennemgående baseret på et eller to skår. Dateringerne bør derfor tages med et vis forbehold, om end det naturligtvis ikke kan anfægtes, at der gennemgående er tale om middelalderlig keramik med en dateringsramme fra 1200-1400 samt et møntfund med en dateringsramme fra 1300-1400. Det peger entydigt på, at voldstedet udbyggedes til den udstrækning, der i noget beskåret format er bevaret til i dag, i løbet af 1300-tallet.

Ældre arkæologiske undersøgelser af Østrup Voldsted

Undersøgelsen i 2017 er langt fra den første gang, Østrup Voldsted er blevet arkæologisk undersøgt. To gange tidligere har Nationalmuseet foretaget undersøgelser af voldstedet. Resultaterne fra disse vil her blive ridset op og sammenholdt med undersøgelsen fra 2017 for at se, hvor de kan supplere hinanden.

Første gang, der blev foretaget arkæologiske undersøgelser af Østrup Voldsted, var i 1894. Undersøgelserne blev gennemført af lærer J.V. Nissen fra Ramten på vegne af Nationalmuseet.¹⁹ Lærer Nissen gennemførte flere un-

dersøgelser for Nationalmuseet i den periode, herunder udgravninger ved Essenbæk Kloster i 1898.²⁰ Undersøgelsen ved Østrup i 1894 synes at være afstedkommet som følge af et ønske om at frede stedet eller at undersøge mulighederne for en fredning. Mange af rapporterne drejer sig følgelig også om dette fremfor voldstedets bygningsspor. Der synes ikke at være foretaget større udgravninger i forbindelse med undersøgelsen.

I forbindelse med undersøgelsen foretog man en totalopmåling af hele voldstedet samt en profil både på langs og på tværs af voldstedet (fig. 13). Det lod sig desværre ikke gøre at digitalisere opmålingen fra 1894, så den kunne sammenholdes med opmålingerne fra undersøgelsen i 2017, men de gamle tegninger giver ikke desto mindre et særdeles godt billede af voldstedet ved 1800-tallets slutning. Af væsentlige punkter skal nævnes, at voldstedets østligste side allerede på dette tidspunkt var ødelagt. Der er dog en ganske svag markering af voldgraven på den tværgående profilttegning. Disse svage spor efter voldgraven blev uden held ihærdigt eftersøgt i haverne øst for voldstedet i 2017.

Af opmålingen fremgår det ligeledes, at to murforløb løber parallelt med volden på voldstedets vestlige side. Murforløbet er også, sammen med et detaljeret profilsnit igennem mur og vold, nærmere beskrevet i rapporten. Som følge af grusgravning i voldstedets side var mur og vold blevet blottet, og det er profilen fra denne del, der er gengivet i rapporten (fig. 14). Af profilen fremgår det, at de nederste lag består af grus og småsten. Dette må være undergrunden. Herover kommer et tyndt muldlag, der beskrives som en oprindelig overflade, ligesom i profilerne fra undersøgelserne i 2017. Oven på denne oprindelige flade kommer et lag, der beskrives som "stærkt kulblandede spor efter stærk brand". På dette brandlag anlægges volden, der består af to lag. Herover kommer yderligere to lag, der begge tilskrives voldstedets nedbrydning i renæssancen. Det er en meget væsentlig observation, at volden er opbygget i to lag, idet undersøgelsen fra 2017 også viste to lag i volden. Disse kunne her erkendes som to adskilte faser af volden. De enkelte voldfaser bestod udelukkende af ét lag, og det kan følgelig ikke afvises, at det både er den ældre og den yngre vold, som lærer Nissen har dokumenteret i sin profilttegning.

Muren er bygget helt ind i volden. Af beskrivelsen i rapporten fremgår det, at brandlag og de to lag af volden er "gennembrudt" og følgelig må "have været meget langt tilbage i tiden". Hvad der præcis menes med dette er ikke helt sikkert, men det er mest oplagt at tolke det som et udtryk for, at det er muren, der gennembryder lagene. Er dette korrekt, må det altså være lærer Nissens tolkning, at brandlag og vold er ældre end muren. Det fremgår dog tydeligt af profilen, at muren er bygget ind i volden og altså må have fungeret sammen med den.

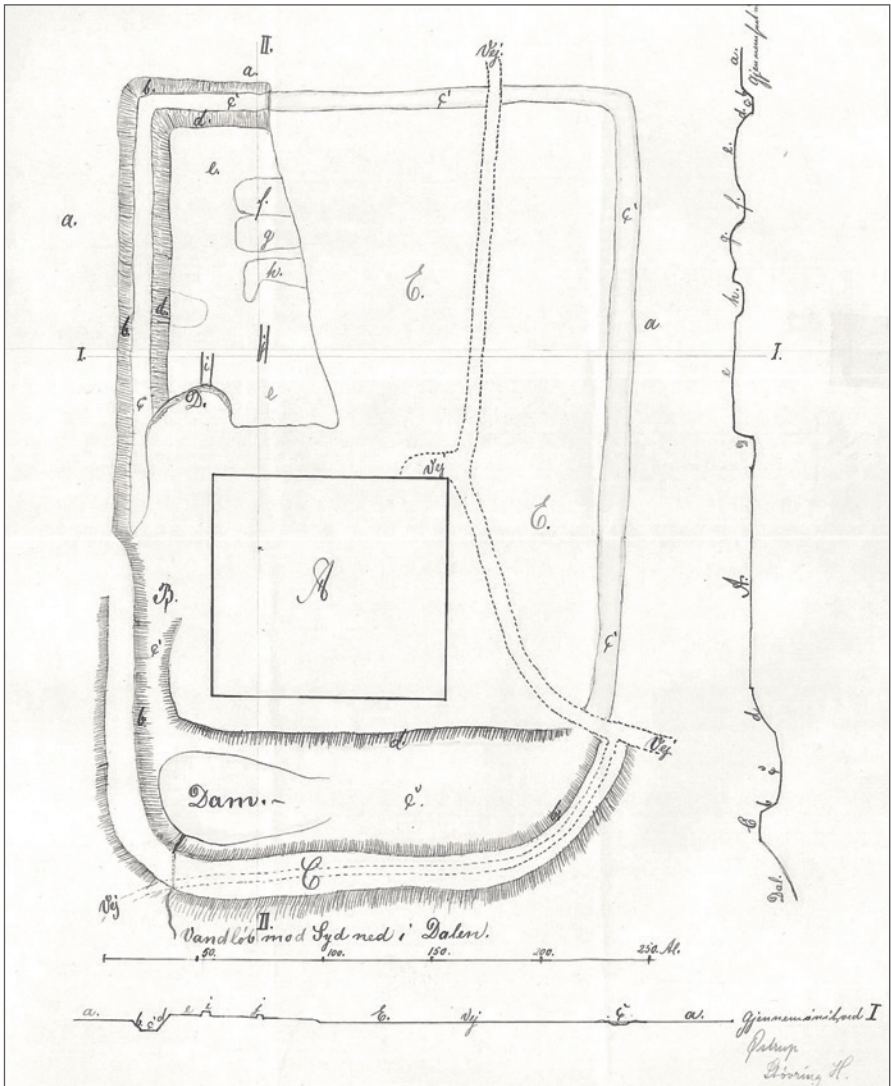

Fig. 13. Opmåling af voldstedet foretaget i forbindelse med lærer Nissens undersøgelse i 1894. – Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.

Plan of the castle produced in conjunction with Nissen's survey in 1894.

Dele af murforløbet er endnu i dag synlige på voldstedet (fig. 15). Det bevarede murstykke er omtrent 250 cm langt og 85 cm bredt og ligger helt op til og delvist ind i volden. Det må følgelig være rester af det vestlige murforløb. Muren er opført i en blanding af kampe- og munkesten. Af Nissens beskrivelse fra 1894 fremgår det, at muren er funderet på kampesten, der er lagt uden kalk i en grøft. På opmålingen fra 1894 ser murforløbene ud til at løbe parallelt med

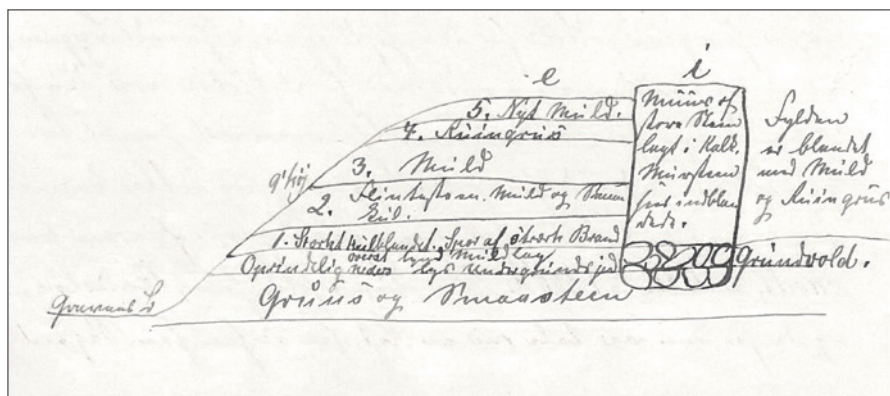

Fig. 14. Profilskitse fra vestsiden af volden fra lærer Nissens undersøgelse i 1894. Brandlaget har nr. 1, de to lag af volden har nr. 2 og 3, destruktionen af volden har nr. 4 og 5. – Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.

Sketch of the section through the western side of the rampart; from Nissen's survey in 1894. The fire layer is numbered 1, the two layers of the rampart are numbered 2 and 3, layers from the destruction of the rampart are numbered 4 and 5.

volden, men en opmåling af det bevarede murstykke i 2017 viser, at muren ligger i en mere skrå vinkel på volden. Voldens forløb er dog også langt fra så skarpt og vinkelret som på opmålingen fra 1894. Der er i dag kun bevaret et enkelt stykke af murforløbet, og det er således ikke muligt at sige meget om dimensionerne på den bygning, som murene har indgået i. Opmålingen fra 1894 opererer med alen, og af den fremgår det, at murene står med ca. 34 alens afstand. Regner man en alen for 62 cm, giver det en bredde på 21 m, hvilket synes at være meget stort. Generelt er det problematisk at få opmålingen fra 1894 til at passe med en alen enhed på 62 cm. Det er blandt andet også grunden til, at det ikke var muligt at digitalisere planen.

At dømme ud fra murenes dimensioner og bygningens placering langs volden og sammenbygningen med den er den mest oplagte tolkning, at der er tale om et stenhus, der både har indgået i voldstedets forsvar, men også været anvendt til beboelse. Bygningen er ikke dateret, men sammenhængen til den yngre vold peger i retning af 1300-tallet. Lærer Nissens tolkning af, at bygningen er yngre end volden, åbner dog også muligheden for, at den kan være senere, men den må i så fald være bygget på et tidspunkt, hvor stedets fortifikatoriske egenskaber fortsat var af stor vigtighed. Ellers ville det ikke have været nødvendigt, at bygningen var bygget sammen med volden.

I 1913 blev der igen gravet ved Østrup Voldsted. Gårdejer Jens Jensen havde længe været bekendt med, at der lå ruiner under overfladen øst for Borggyden,

Fig. 15. Bevaret murrest fra stenhuset fra voldstedets vestlige side. – Foto: Museum Østjylland.

Remains of one of the walls of the stone house on the western side of the castle.

idet han ofte stødte på dem ved pløjning. Han var følgelig få uger tidligere påbegyndt fjernelsen af ruinen. På anmodning fra Nationalmuseets 2. afdeling besigtigede Frits Uldall stedet den 18. marts. Han udfærdigede en rapport, hvor han anbefalede, at Nationalmuseet foretog yderligere udgravning og undersøgelse samt opmåling af ruinen.²¹ Ejer Jens Jensen lovede i den forbindelse at afvente yderligere nedbrydning.

Nationalmuseets undersøgelse blev udført af Poul Nørlund den 10.-21. april.²² Denne beretter, at til trods for at ruinen ligger betydeligt lavere end “Stentofte” vest for Borggyden, hører de to anlæg beviseligt sammen. Voldgraven kan nemlig endnu spores på østsiden af Borggyden, og den omkranser tydeligvis også den nyfundne ruin. Vestmuren af ruinen ligger på matrikel 4g, 8 m fra Borggyden. Stort set kun kælderen var bevaret, idet der kun fandtes ganske få rester af den overliggende bygning.

Kælderen var rektangulær (fig. 16). Dens indre mål beskrives som 9 m i øst-vestlig retning og 6,5 m i nord-sydlig retning. Murene var mellem 94 cm og 125 cm brede, gennemsnitlig 110 cm. Tværs igennem kælderen løb en mur,

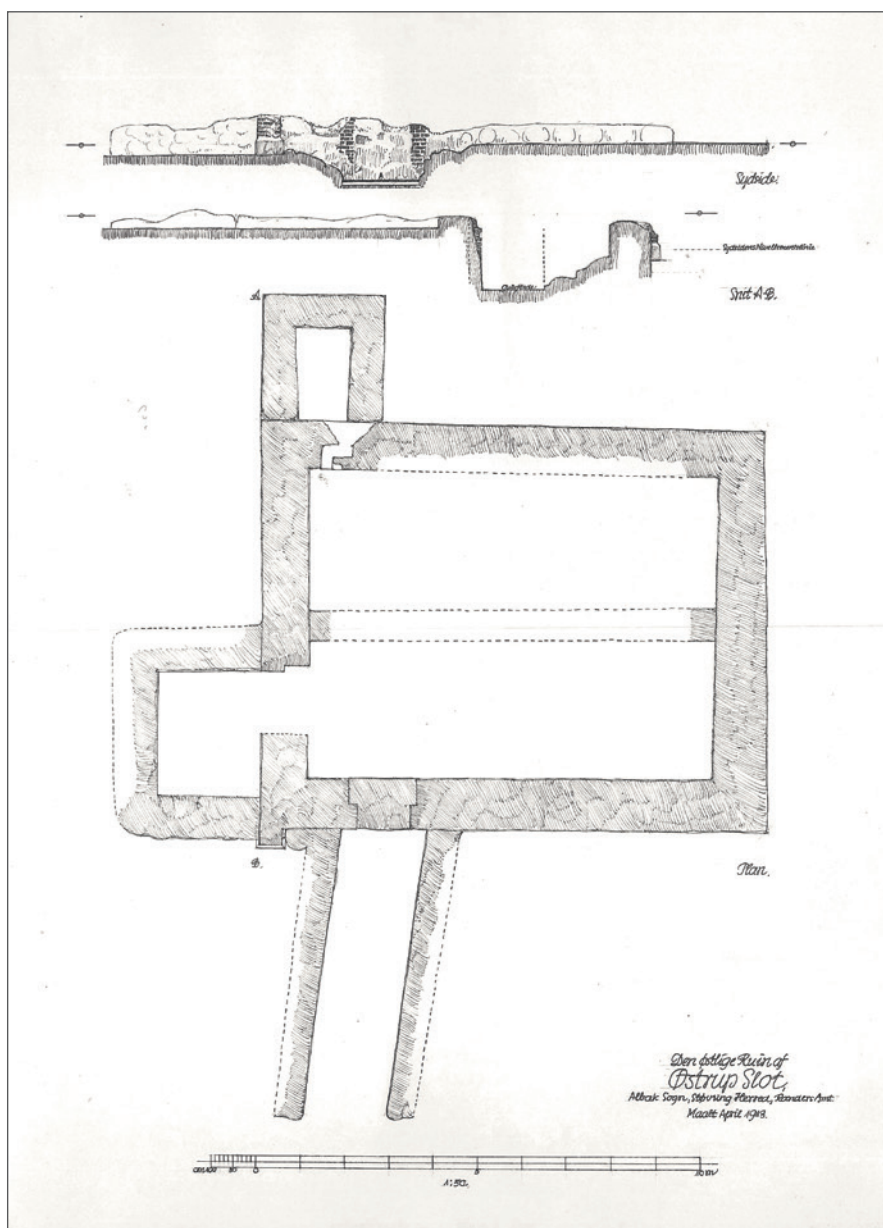

Fig. 16. Opmåling af den rektangulære bygning fra voldstedets østlige side foretaget i forbindelse med Poul Nørlunds undersøgelse i 1913. – Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.

Plan of the rectangular building on the eastern side of the castle produced in conjunction with Poul Nørlund's survey in 1913.

der opdelt kælderen i to omtrent lige store rum. Muren er tydeligvis en senere tilføjelse. I det nordvestlige hjørne af kælderen blev fundet en tæt pakning af småsten, der formodentlig stammer fra et gulv. Der er dog hovedsageligt kun fulgt murforløb, og hele kælderrummet blev ikke tømt. Store dele af gravearbejdet var allerede udført, inden Nørlund ankom.

Kælderens mure var skalmurede og fladerne i reglen beklædt med en blanding af kampesten og kvadersten. Flere steder beskrives murflader med smukt tilhuggede kvadersten. Nørlund konkluderer, at de må stamme fra en anden nedrevet bygning, og være tilført voldstedet ved Østrup. Stenene ligger ikke i regelmæssige skifter. De grovere flader var dækket af et tykt afglattet pudslag, mens de pænere kvaderstens flader stod rå. Der er også anvendt en del munkesten i murværket. Murene var funderet på et tykt lag af kalkgrus, hvorpå er lagt et lag af kampesten i alle mellemstørrelser.

På sydvest- og nordvestsiden af kælderen fandtes små kvadratiske tilbygninger. Den sydvestlige tilbygning var 5x3,5 m, og den nordvestlige var 3x2,8 m. Det er tydeligt ud fra murværket, at de to tilbygninger må være tilføjet senere. Deres murværk var grovere med utilhuggede sten uden dække af et pudslag. Åbningen mod vest ind i tilbygningen var meget ødelagt af ejerens gravearbejde. De halvvoksne drenge, der havde stået for gravearbejdet, berettede om en trappe på dette sted, men der var ingen spor tilbage af den. Den nordvestlige tilbygning var kun forbundet til kælderen med en spøjs lille kanal lavet i munkesten. Den lå 50 cm over gulvniveau. Det formodedes, at kanalen var ældre end tilbygningen og derfor ikke anlagt som en adgangsvej til den. Tilbygningerne er ikke yderligere forsøgt forklaret, og deres funktion henstår i det uvisse. En oplagt tolkning kunne være, at der var tale om rester efter trappetårne, men der var ikke bevaret spor efter trapper.

Fra sydsiden af kælderen løb to parallelle mure, hvoraf udelukkende fundamentene bestående af få kampesten var bevaret. Forløbet var 6,5 m langt og 3,5 m bredt. Det havde tydeligvis ikke forbindelse til ruinen og lå ligeledes i en påfaldende skæv vinkel på den. Der er afhugget hjørner for enden af murene, så forløbet synes afsluttet. Der blev, som det eneste sted i undersøgelsen, fundet sikre spor af to gulvlag imellem murene. Imellem de to gulvlag registreredes et kraftigt brandlag. Dette tolkedes som en senere tilbygning, der efterfølgende er brændt. Fra kælderen har der været adgang til denne bygning igennem en senere tilmuret åbning.

Nørlund vurderede, at den eneste mulighed for at bringe bygningens enkelte dele i relation til hinanden var igennem munkestenenes størrelse. Disse syntes at være opdelt i to kronologisk adskilte størrelser på hhv. 24/25x11/12x8 cm og 27/28x13x8 cm. Nørlund mente, de mindste munkesten var de ældste.

Efter denne metode kronologiserede han bygningshistorien. Åbningen mod syd var sat med de mindste sten og må følgelig være del af den oprindelige bygning. Denne er siden tilmuret med større sten, og samtidig er skillemuren i hovedbygningen anlagt. Åbningen mod vest var som sagt ødelagt forud for undersøgelsen, og kanalen indtil den nordvestlige tilbygning nævnes intet sted.

Undersøgelsen kunne ikke konkludere, hvilken bygning kælderen har båret. Dimensionerne kunne passe med en mindre stenbygning, men det kan også have været et tårn. Rundt om ruinen blev fundet store mængder ituslåede tagsten, som Nørlund betegner som munketagsten. Den helt præcise placering af kælderrummet kendes ikke, men ifølge beskrivelsen fra 1913 lå den på matrikel 4g, 8 m fra Borggyden. Denne placering er i grove træk umiddelbart vest for det område, hvor der ved undersøgelsen i 2017 blev dokumenteret fundamenter fra voldstedets bebyggede område.

Genstandsmaterialet berøres kun yderst kort i sidste afsnit af rapporten. Der blev ved undersøgelsen fundet en del potteskår, hvoraf nogle var middelalder-

Fig. 17. Flise fundet ved den rektangulære bygning fra voldstedets østlige side. Ifølge Frits Uldalls rapport fandt man jævnligt lignende fliser omkring bygningen. – Foto: Museum Østjylland.

Floor tile found by the rectangular building on the eastern side of the castle. According to Frits Uldall's report, similar tiles were regularly found around the building.

lige og andre var stjertpotter fra det 16. århundrede. Ingen af potteskårene blev bevaret. En "ejendommelig gulvflise vistnok fra 14. århundrede" blev hjemtaget og findes endnu på Nationalmuseet. Museum Østjylland har også en af disse fliser i dets samling (fig. 17).

Sammenfatning af undersøgelserne af voldstedet

Resultaterne af undersøgelsen i foråret 2017 er ovenfor beskrevet i fire faser, der følger hinanden kronologisk. Grundlæggende er der dog snarere tale om to mere gennemgribende aktiviteter på stedet.

Den første aktivitet på stedet består i en nivellering af voldstedets sydlige flade, hvorved dele af fladens fald mod syd er søgt udlignet. Samtidig anlagdes nogle store gruber eller jordkældre (A2/A14). Formodentlig på samme tidspunkt anlagdes ligeledes en bygning med meget store kampesten (A9). Bygningen formodes at have været i bindingsværk ud fra den store mængde fund af lerklining. Disse tidligste aktiviteter er dateret til slutningen af 1000-tallet eller begyndelsen af 1100-tallet. Efterfølgende fyldes jordkældrene op, og bygningen genopføres mere eller mindre på samme sted og med samme type fundament (A10). I denne første del af voldstedets historie synes stedet at have været ubefæstet. På et efterfølgende tidspunkt anlagdes en mindre vold og grav. På baggrund af lærer Nissens undersøgelse fra 1894 kunne det se ud som om, at denne ældre vold blev anlagt på et kraftigt brandlag. Dette kunne være tegn på, at befæstningen af gården er sket som reaktion på et angreb, selvom en brandulykke naturligvis også kan have været årsag til brandlagets dannelse. Denne mindre vold og grav kunne desværre ikke dateres, og det kan derfor ikke afvises, at den kan have tilhørt de senere aktiviteter på voldstedet.

De naturvidenskabelige dateringer af den tidligste aktivitet på voldstedet til første halvdel af middelalderen stemmer overens med det skriftlige kildemateriale, idet voldstedet første gang nævnes i 1191 i forbindelse med Aarhusbiskoppen Svens død på stedet.²³

Ved den anden aktivitet blev voldstedet gennemgribende ombygget. De tidligere bygninger blev alle revet ned, og hele området planeres over et areal, der mere eller mindre svarer til udstrækningen af nivelleringslaget, der indledningsvist blev lagt på voldstedet tilbage i 1000-tallets slutning. Direkte på planeringslaget anlagde man en ny 12 m bred bygning. I bygningens fundamenter indgår en del genanvendte kvadersten (A1 og A8). Denne bygning formodes ligeledes at være opført i bindingsværk. Til bygningen hørte en stor oven (A12). Kort efter anlæggelsen af bygningen tilførtes nogle meget tykke

opfyldslag nord for bygningen. Umiddelbart herefter anlagdes den nye vold og grav, der endnu er delvist bevaret i dag.

Der er ingen daterbare fund fra planeringslaget eller fundamentene til den 12 m brede bygning. Fra opfyldslagene nord for denne bygning stammer derimod de fleste af undersøgelsens fund. Keramikken fundet i opfyldslagene daterer lagene til 1300-tallet, formodentlig perioden 1330-1375. Den yngre befæstning har ikke kunnet dateres ud fra fund, men fra overliggende lag stammer keramik, der ligeledes synes at stamme fra 1300-tallet. Det er følgelig undersøgelsens konklusion, at hele proceduren med planeringslag, ny bygning, opfyldslag og ny vold og grav er én mere eller mindre samtidig handling. Det er i hvert fald ikke muligt ud fra keramikmaterialet kronologisk at adskille lagene under og over den yngre vold.

I forbindelse med denne ombygning opførtes langs vestsiden af voldstedet, helt op til volden, en stor rektangulær bygning i kampe- og teglsten. Det er ikke sikkert, at bygningen er opført samtidig med volden, idet undersøgelsen fra 1894 pegede på, at volden formodentligt var "gennembrudt" af muren. Der kan ikke siges meget om denne bygning, andet end at den har ligget langs volden og har været meget bred. Den tolkes som et stenhus, der både har fungeret som bolig og indgået i voldstedets befæstning. Af samme grund formodes tidspunktet for anlæggelsen ikke at være væsentlig senere end voldens anlæggelsestidspunkt.

På voldstedets østlige side har ligeledes ligget en bygning i sten. Af denne er bevaret en kælder, men til bygningens øvre del kendes intet. Under forudsætning af, at bygningen har haft samme udstrækning som kælderen, har den været rektangulær orienteret øst-vest og målt 11-12x8-9 m. Om bygningens datering kan ikke siges meget. Genstandsfundene fra undersøgelsen i 1913 dateres alle til 1300-tallet, men det siger ikke meget om anlæggelsestidspunktet. Et væsentligt punkt er dog byggematerialet, der ligesom bygningen i fase 3 består af en blanding af kampesten og kvadersten. Baseret alene på dette kan bygningen forsigtigt sammenkædes med den ombygning, som gennemførtes på voldstedet i 1300-tallet.

Af lærer Nissens opmåling fra 1894 fremgår det, at det østlige forløb af voldgraven ligger 66 alen fra Borggyden. Med de forbehold, som denne opmåling er behæftet med, kunne det svare til 41 m. Af undersøgelsen fra 1913 fremgår det, at bygningen lå 8 m fra Borggyden og var 11-12 m i øst-vestlig retning. Undersøgelsen fra foråret 2017 viste, at den yngre vold var 7 m bred. Sammenlagt synes det ikke sandsynligt, at denne bygning har ligget i forbindelse med befæstningens østlige side, som det var tilfældet på den vestlige side. Muligheden kan dog ikke udelades, idet begge indgange til bygningen dog lå

i den vestlige ende, væk fra volden. Bygningens østside kan således godt have været bygget ind i volden, uden at indgangene herved er blevet spærret. Ved denne bygning er ligeledes fundet spor efter brand i form af brandlag ved en senere opført tilbygning på kælderens sydside.

Der er således spor efter brand to steder på voldstedet, men disse synes ikke umiddelbart at kunne knyttes sammen. Der blev heller ikke fundet spor efter brand i nogen af lagene i den nord-sydgående profil fra undersøgelsen i 2017. Er branden under volden, observeret i 1894, fra før voldstedets befæstning, ville eventuelle spor efter en brand kunne være blevet fjernet af det planeringslag, der udlagdes forud for den store ombygning i 1300-tallet. Angående branden ved den østlige stenbygning findes ikke et lignende fænomen, der kan have slettet sporene efter branden. Omvendt blev sporene af brand også kun observeret i en tilbygning og ikke ved selve bygningen. Der kan muligvis have været tale om en mindre brand, der udelukkende har ramt tilbygningen mod syd. Brandlaget observeredes mellem to gulvlag, så bygningen må være blevet genopført/repareret.

Under forudsætning af at tolkningerne og dateringen af resultaterne fra de ældre udgravninger er korrekte, må man konkludere, at voldstedet gennemgik en meget omfangsrig udvidelse og ombygning i 1300-tallet. Med en fordobling af vold og gravs bredde samt anlæggelse af stenbygninger langs voldene er voldstedets forsvarsevner herved blevet væsentligt forbedret. Det er dog ikke muligt entydigt at dokumentere, at disse byggerier er samtidige. Blot at de alle er fra 1300-tallet.

De ovenfor beskrevne anlæg og bygninger er alle lokaliseret på voldstedets nordlige halvdel. På den sydlige ligger i dag en gård, der tidligere har været firelænget, men som i dag kun består af to længer. Gården er anlagt i 1843 og har således ligget der før nogen af de førnævnte arkæologiske undersøgelser.²⁴ Af Nissens opmåling fremgår det tydeligt, at den sydlige halvdel indgik i voldstedet. Voldgraven er ført hele vejen ned langs siderne af denne del, og på sydsiden har man ifølge Nissen anlagt en dæmning eller vold, hvorved graven blev våd. Her ses i dag endnu en lille sø.

Den nordlige banke ligger markant højere end den sydlige. Der er tale om en niveauforskel på omkring fire meter. Tager man i betragtning, at den stående bygning er anlagt i midten af 1800-tallet, synes det at være usandsynligt, at man på den tid skulle have sænket den sydlige banke så meget. Niveauforskellen er snarere naturlig, hvorfor voldstedet må have fremstået som to adskilte banker. Her har den nordlige banke, med sit markant højere terræn, udgjort en naturlig placering for stedets hovedbefæstning.

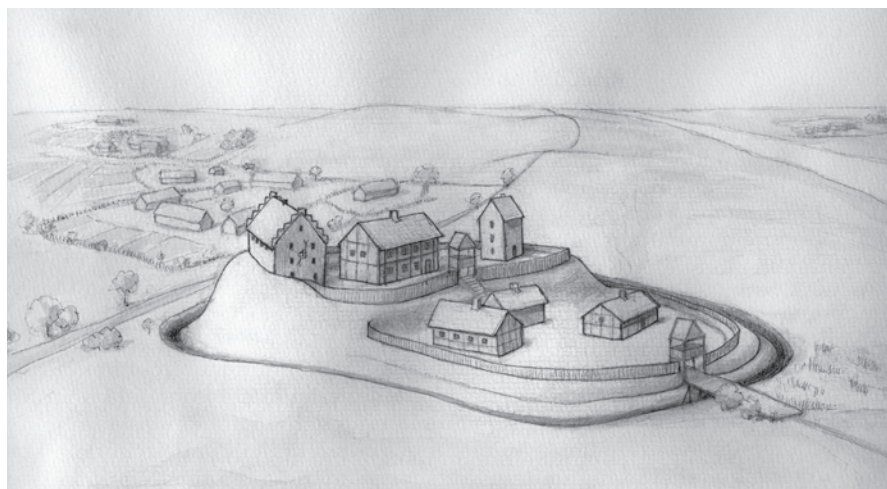

Fig. 18. Rekonstruktionstegning af voldstedet Østrup, som den kan have set ud i 1300-tallet. Voldstedets form og dimensioner er velkendte. Bygningerne på den nordlige, højeste banke er alle påvist arkæologisk om end primært som fundamenter. Bygningerne på den lavere banke er fri fantasi. Her ligger i dag den nuværende ejers gård. – Tegning: Julie Lolk.

Reconstruction of Østrup, as it may have appeared in the 14th century. The dimensions of the castle are well known. The buildings on the highest, northern bank have all been documented archaeologically, albeit primarily as foundations. The buildings shown on the lower bank are pure invention, as the current owner's farm is located here.

Østrups ejere

Østrup Voldsted var indtil Reformationen i Aarhusbiskoppens eje. Stedet udgjorde et vigtigt administrativt center for bispesædet i middelalderen, idet Albæk, Mellerup, Lem og Støvring sogne samt herregården Sørup formodentlig udgjorde et selvstændigt birk under Aarhusbiskoppen, og Østrup var hovedsædet i denne store jordbesiddelse.²⁵

Som nævnt tidligere dukker Østrup første gang op i de skriftlige kilder i 1191 i forbindelse med, at Biskop Svend af Aarhus døde på stedet den 30. oktober. Svend er en kendt skikkelse i det skriftlige kildemateriale fra anden halvdel af 1100-tallet. Han deltog i flere vigtige uden- og indenrigs begivenheder, ligesom han spillede en afgørende rolle i forbindelse med grundlæggelsen af Øm Kloster.²⁶ Af samme årsag blev han også kørt fra Østrup til Øm og begravet her (fig. 19).²⁷ Ifølge iagttagelserne fra udgravningen i 2017 står det klart, at Østrup ved Svends død allerede var omkring 100 år gammel. Det vides dog ikke, hvornår Østrup kom i Aarhusbiskoppens eje. Der kendes flere navngivne bisper fra grundlæggelsestidspunktet, men om nogen af dem var bygherrerne bag Østrup vides ikke.

Fig. 19. Biskop Svends gravsten fra ca. 1490.
– Tegning: Søren Abildgaard, Nationalmuseets Samlinger online.

Bishop Svend's grave-stone from c. 1490.

Østrup optræder forholdsvis ofte i de middelalderlige skriftlige kilder, der dækker den periode, som er dokumenteret under udgravningerne. Således nævnes stedet to gange i begyndelsen af 1200-tallet i forbindelse med henlæggelse af tiende fra Østrup til kannikkerne i Aarhus.²⁸ I 1310 og 1333 udstedte Aarhusbiskopperne Esger og Svend administrative breve på Østrup.²⁹ I 1328 nævnes en Jens Provst i Østrup og i 1406 en Mogens af Østrup, provst og prior i Randers.³⁰ Ingen af kilderne omhandler Østrups udformning eller begivenheder, der kan knyttes til dets bygninger. Derimod viser kilderne, at stedet

var vigtigt for Aarhusbiskoppen, idet denne ved flere lejligheder har udstedt breve fra Østrup. Det kan følgelig ikke have været en lille beskeden gård, når biskoppen har opholdt sig på og arbejdet fra stedet.

Dateringen af den ældre voldgrav har ikke kunnet bestemmes. Det faktum, at volden er anlagt på et brandlag, peger imod, at anlæggestidspunktet skal søges i en urolig periode i Danmarks historie. Sådanne perioder er der beklageligvis mange af i 12- og 1300-tallet, og Aarhusbisperne var involveret i flere af disse uroligheder. Desværre er der intet nævnt om et eventuelt angreb på Østrup i nogen af de kendte skriftlige kilder, og det er derfor ikke muligt at finde et svar angående voldgravens anlæggestidspunkt her. Uden en datering af den ældre voldgrav er det derfor heller ikke muligt at foreslå eventuelle begivenheder, der kan have ligget til grund for beslutningen om at befæste stedet.

I forbindelse med de store om- og udbygninger af Østrups bygningsmasse og forsvarsværker i 1300-tallet er der ligeledes rigelig med begivenheder, der kan have ligget til grund for befæstningsarbejdet, men desværre også flere mulige ejere. I første halvdel af århundredet var store dele af landet på tyske panthaveres hænder. Utilfredsheden med de holstenske grever syntes at have været særlig stor i Jylland. I 1329 blev Gottorp Slot, hvorfra Grev Gert styrede sine besiddelser i Sønderjylland, angrebet, og ved Christopher II's og junker Ottos forsøg på at overtage magten i hhv. 1331 og 1334 synes tilslutningen i Jylland at have været særligt stor.³¹ Denne utilfredshed kom i særdeleshed til udtryk, da over 30 midtjyske stormænd i 1330'erne lod deres våbenskjold male på væggen i Vor Frue Kirke i Aarhus sammen med Valdemar Atterdags våbenskjold (fig. 20).³² Samtidig valgte den daværende biskop Svend i Aarhus at slutte

Fig. 20. Udsnit af skjoldfrise fra Vor Frue Kirke i Aarhus. Korets nordmur. – Foto: Museum Østjylland.

Section of a shield frieze from the north wall of the choir in Our Lady's church, Aarhus.

sig til Valdemar Atterdag, der på det tidspunkt befandt sig i Nordtyskland.³³ Biskop Svends placering midt i dette magtopgør kan meget vel have tilskyndet ham til at forstærke sin borg ved Østrup, da den udgjorde det administrative center for hans len øst for Randers.

Grev Gerts reaktion på disse uroligheder var at rekruttere en større styrke af 11.000 tyske lejetropper. Herefter indledte han en kampagne i Jylland, hvor stormændenes borge blev beslaglagt på stribe. I området omkring Randers blev både Gl. Estrup, Clausholm, Holbækgård og Karmark frataget deres retmæssige ejermænd.³⁴ Der er ingen kilder, der nævner en sådan overtagelse af Østrup, men i en af aftalerne mellem Valdemar Atterdag og holstenerne nævnes det, at blandt andet Aarhusbispen frit skal kunne nyde det gods, som han var blevet fordrevet fra.³⁵ Selvom Østrup her ikke nævnes specifikt, kunne det dog pege på, at borgen tidligere var blevet overtaget af holstenerne. En mulig bygherre bag udvidelsen af voldstedet kan derfor også være en holstener, muligvis endda Grev Gert selv i forbindelse med hans oprustning imod de oprørske jyske stormænd. Efter mordet på Grev Gert i Randers i 1340 gik hæren af lejetropper i opløsning, og soldaterne vendte hjem. Kort tid efter, den 2. maj samme år, fortæller Jyske Krønike, at Niels Ebbesen dræbte mange tyske ved Skjern Å, hvor de "byggede en borg til danskernes fordærv". Borgen, der omtales, er Karmark, som Grev Gert tidligere havde overtaget.³⁶ Dette viser netop, at holstenerne forstærkede og udbyggede de borge, som de tidligere havde overtaget. Samme år vendte Valdemar Atterdag og med ham formodentlig også de andre landflygtige hjem. Danmark var dog på ingen måde fri af de tyske panthavere, og kampene bølgede frem og tilbage flere år endnu. Aarhusbispen synes fortsat at have været involveret i kampen om riget, idet han i 1343 blev taget til fange på vej til Roskilde.³⁷ Udvidelsen af Østrup kan også være sket i denne periode, hvor det ikke vides med sikkerhed, hvem der var herre på borgen.

Det er umådelig svært at afgøre, om bygherren bag den store udvidelse af Østrups befæstning var biskop Svend eller en holstener, herunder Grev Gert. Uden skriftlige kilder skal det arkæologiske materiale være af en helt anden beskaffenhed, hvis man herigennem skulle kunne opklare dette spørgsmål. Sikkert er det dog, at der fra Christopher II's kroning i 1320 og et godt stykke ind i 1340'erne har været god grund til at forstærke sine borge for både tyske og danske borgherrer.

I 1351 og 1357 udbrød der oprør mod Valdemar Atterdag blandt de jyske stormænd. I forbindelse med det sidste oprør blev Randers i 1359 belejret af Valdemar Atterdag, men belejringen måtte ophæves, efter at man fra byen gjorde udfald og brændte de kongelige belejringsmaskiner af. I stedet valgte kongen at afbrænde flere herregårde på Djursland, herunder Katholm og Gl.

Estrup.³⁸ Fra Østrup har man kunnet kigge ind over Randers og se røgen stige op fra de brændende rambukke og kastemaskiner. Under det første oprør i 1351 var Svend endnu biskop ved Aarhus Domkirke, mens hans efterfølger Poul havde overtaget under det andet oprør i 1357. Begge stillede sig på kongens side under oprørene. Der synes således ikke at være nogen umiddelbar grund til, at udvidelsen af voldstedet skal placeres i 1350'erne, men det kan naturligvis ikke afvises, at de urolige tider kan have skabt et ønske om at sikre sine besiddelser.

Slutteligt skal det nævnes, at Aarhusbispen Jens Iversen Lange af slægten Gyldenstjerne i en årrække i midten af 1400-tallet lå i bitter strid med lensmanden på Kalø Hr. Otte Nielsen af slægten Rosenkrantz og dennes søn Erik Ottesen, der var lensmand på Skanderborg.³⁹ Striden brød i flere tilfælde ud i åben kamp mellem de impliceredes svende, og regionens borge spillede i dette opgør en vigtig rolle. Selvom hovedstriden udspillede sig på Djursland, har den store borg ved Østrup også været en vigtig brik i Aarhusbispens besiddelser i denne del af landet. Lensmanden på Østrup var bispens svoger Niels Christiansen. Han spillede også en rolle i fejden og dukker flere gange op i de skriftlige kilder. Af større aktioner kan nævnes Lage Broks belejring af Bjørnholm i 1460. Belejringstyrken bestod af 16 mand og varede én dag.⁴⁰ Der var følgelig ikke tale om en strid, der krævede omfattende udvidelser af borgens forsvarsevner, som dem der er registreret ved Østrup.

Østrup overgik efter Reformationen til kronen. Det dukker efterfølgende op ved forskellige lejligheder, hvor det omtales som Østrup slot, men af særlig interesse for stedets udformning er en ordre til lensmanden på Dronningborg fra 1583, hvor denne gives besked på at sørge for at "tække med stråtag, lægge loft deri til korn, indrette et røghus i enden af huset". 14. juni 1585 befaler Frederik II, imod lensmandens vurdering, at stedet skal istandsættes, da kongen ønsker at bruge det til "jagthytte". Igen i 1591 bad kongen lensmanden om at sætte slottet i stand, for at det kunne bruges som jagtslot, og igen meddelte lensmanden kongen, at slottet ikke længere kunne sættes i stand som følge af dets forfaldne tilstand. Denne gang besluttede man dog at rive slottet ned.⁴¹

Det stenhus, der refereres til i de senere skriftlige kilder, er formodentlig det samme stenhus, som lå op imod voldens vestside, og hvoraf enkelte dele endnu kan ses i dag. Tiden fra anden halvdel af 1300-tallet til slottets nedlæggelse i 1591 har dog ikke sat sig spor i det arkæologiske materiale. Ved undersøgelsen i 2017 blev der kun fundet to stykker keramik, der med sikkerhed var fra senmiddelalderen eller yngre. Da stedet beviseligt har været beboet i perioden, må lag og genstande være blevet fjernet i forbindelse med de senere ødelæggelser, som voldstedet ved flere lejligheder er blevet udsat for.

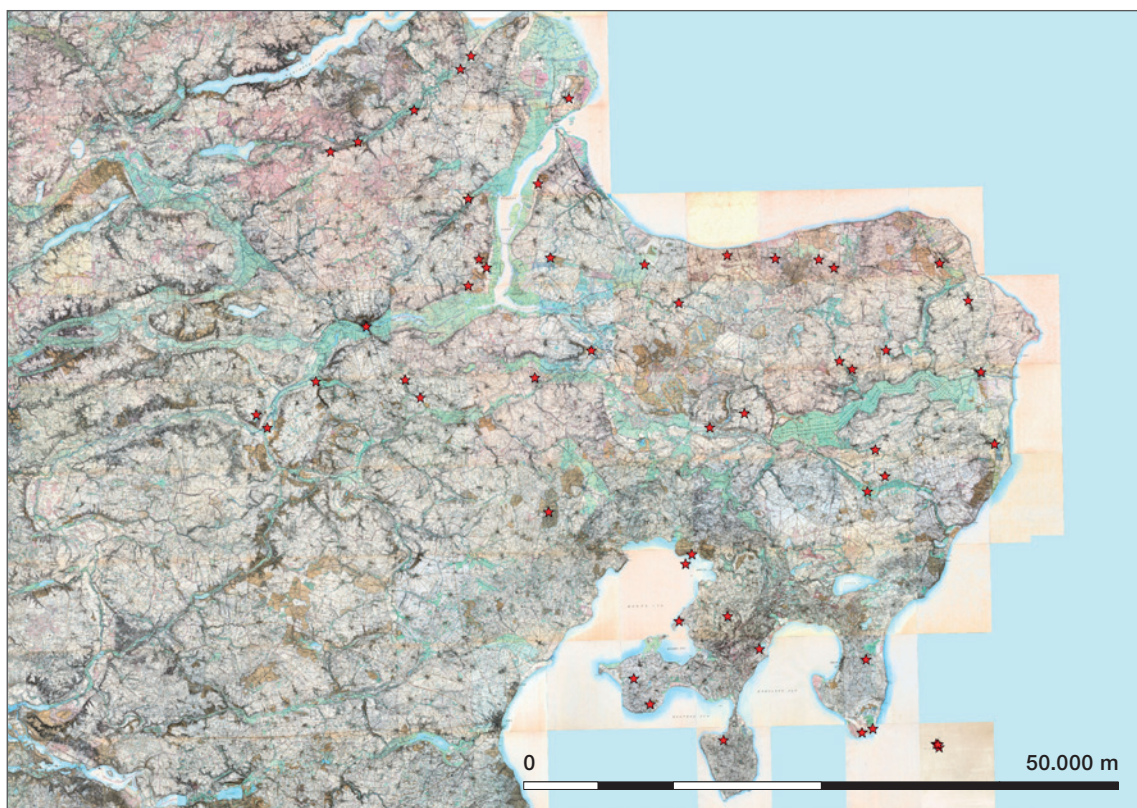

Fig. 21. Kendte borge og voldsteder i Museum Østjyllands arkæologiske ansvarsområde.
Known castles in East Jutland Museum's archaeological area of responsibility.

Østrups regionale betydning

For nogle år siden gennemførte Museum Østjylland en større kortlægning af de kendte voldsteder og borge i museets ansvarsområde (fig. 21). Baggrunden for denne undersøgelse var et stort planlagt projekt, der skulle omfatte samtlige borge i Region Midtjylland.⁴² Desværre måtte projektet i 2018 opgives grundet manglende finansiering. Kortlægningen viste, at der i Museum Østjyllands ansvarsområde, der dækker Nord- og Syddjurs samt Randers kommuner, var kendskab til 55 borge, hvilket svarer til næsten én borg for hver to sogne. Borgene dækker over en bred vifte af anlægstyper, og flere indgår i dag i stående herregårde eller disses haveanlæg.

Naturlige vådområder, herunder egnens mange ådale, synes at være den foretrukne placering for de middelalderlige borge og voldsteder, og kun ganske

få borge, som f.eks. Østrup, ligger ikke i forbindelse med naturlige vådområder. Denne tendens er langt fra enestående for Djursland og områderne omkring Randers, men gælder gennemgående for hele regionen, og rækken af borge fortsætter naturligvis langs Nørreåen og Gudenåen. I Kastbjerg Ådal, i den nordlige del af Randers Kommune, er dette endog meget udtalt, idet der er kendskab til fire borge over en strækning på kun 12 km.⁴³

Det er kun i ganske få tilfælde, at bygherre og anlæggelsestidspunkt er kendt ved nogen af de 55 kendte borge i Museum Østjyllands ansvarsområde. En del er kendt fra 1300-tallets skriftlige kildemateriale, men kilderne siger intet om anlæggelsestidspunktet. Østrup skiller sig herved ud ved at optræde i kildematerialet allerede i 1100-tallets slutning. Anlæggelsestidspunktet er dog ligeledes usikkert, ligesom vi heller ikke ved, hvornår bispestolen overtog ejerskabet af Østrup. Bispestolen ejede store landområder omkring Østrup, som den formåede at fastholde op igennem middelalderen. Disse jordområder dannede grundlag for det senere bispelen.

Der var, som allerede nævnt, en udtalt tilbøjelighed i Randersområdet og på Djursland til at placere borge og voldsteder i naturlige vådområder. Dette er formodentlig en tendens, der ikke alene vil kunne afgrænses til Museum Østjyllands ansvarsområde, men som vil kunne spores i hele Danmark. Naturlige fortifikatoriske elementer har til alle tider været eftertragtede, og i et fladt land som Danmark med rigelige vandsystemer har vådområderne til enhver tid udgjort de oplagte placeringer for forsvarsværker. I museets ansvarsområde er det dog forskelligt, hvorledes borgene er placeret i landskabet. På Norddjursland liggerne borgene jævnt spredt med undtagelse af det store skovområde ved Løvenholm. Det samme gør sig gældende i Syddjurs, hvor der kun i områderne omkring Tirstrup Hedeslette og Stubbesø ikke findes borge. I områderne omkring Randers derimod er borgene udelukkende placeret langs vandvejen. På det store flade område mellem Randers Fjord og Kastbjerg Ådal findes således ingen borge. Dette skal med stor sandsynlighed ses som udtryk for, at kongemagten har stået stærkt omkring Randers. Med en stærk kongelig tilstedeværelse har en så tæt koncentration af private borge, som det ses på Djursland, ikke været mulig.⁴⁴

Afrunding

Det er som nævnt usikkert, hvornår domkirken i Aarhus overtog ejerskabet af Østrup. Takket være undersøgelsen i 2017 har det været muligt at dokumentere, at en formodentlig ubefæstet gård blev anlagt i slutningen af 1000-tallet. Fra de skriftlige kilder ved vi, at stedet 100 år senere med sikkerhed var

i bispens eje. Udover den vigtige fastlæggelse af anlæggelsestidspunktet for Østrup, har det også ved undersøgelsen i 2017 været muligt at fastlægge anlæggelsestidspunktet for vold og grav, der endnu i dag kan ses ved voldstedet. Herudover var det ligeledes muligt at erkende en ældre fase af befæstningen, der ikke tidligere havde været kendskab til. Inden for voldene har ligget flere forskellige bygninger, som det ved undersøgelsen var muligt at dokumentere en række byggefaser med tilhørende fundamenter af. Udover dokumentationen af fæstningsværker og byggefaser har udgravningen i 2017 også gjort det muligt i langt højere grad at inddrage resultaterne fra de to ældre undersøgelser på stedet. Disse har tidligere fremstået adskilte fra det stående voldsted og kun i beskedent omfang ladet sig inddrage i forståelsen af voldstedet.

Østrup er på den måde blevet bragt ind i en historisk kontekst, hvor både nye og ældre undersøgelser, skriftlige kilder og topografi er blevet inddraget. Det har herved været muligt at sandsynliggøre en bygningshistorie for Østrup, der i store træk er samstemmende med både den regionale og nationale historiske udvikling. For en stor andel af Danmarks middelalderlige voldsteder gælder det, at intet eller kun meget lidt information af denne art foreligger. Undersøgelser som den ved Østrup er derfor vigtige for arbejdet med at kunne inddrage disse yderst væsentlige anlæg i forståelsen af middelalderen i fremtiden. Navnlig fastlæggelsen af anlæggelsestidspunktet er af fundamental vigtighed for, at de anonyme voldsteder vil kunne bidrage med væsentlig viden. Dette var netop også et af hovedformålene ved det desværre skrinlagte projekt om borge i Region Midtjylland. Der er fortsat meget, som ville kunne uddrages af arkæologiske undersøgelser ved Østrup, men voldstedets bygningshistorie fremstår i dag langt mere tydelig end før undersøgelsen i 2017, og Østrup vil derfor i langt højere grad kunne inddrages i den regionale og nationale historieskrivning.

NOTER

1. Øm Klosters Krønike, kap. 35.
2. Kancelliets Brevbøger 27/2 1591.
3. Nørlund 1913.
4. Sb. nr. 140901-22, Museum Østjylland MOE01038.
5. Sb. nr. 140901-9, Museum Østjylland MOE00533.
6. Kancelliets Brevbøger 27/2 1591.
7. Jensen 1913.
8. Berthelsen 1933.
9. Stiesdal 1968.
10. Laboratorie nummer Beta 508576, ukalibrerede datering 950 +/- 30BP.

11. Laboratorie nummer Beta 508578, ukalibrerede datering 940 +/- 30BP
12. Laboratorie nummer Beta 502075, ukalibrerede datering 6900 +/- 30BP og laboratorie nummer Beta 502076, ukalibrerede datering 730 +/- 30BP.
13. Andersen m.fl. 1971, s. 76.
14. Andersen m.fl. 1971, s. 97. la Cour 1961, s. 136.
15. La Cour 1961, s. 113-116, 150-175.
16. Mikkelsen, 2002, s. 186-191.
17. Hauberg 1884, Mansfeld- Büllner 1887, Hede 1972, Grinder-Hansen 2000.
18. Mikkelsen 2002, s. 200-201.
19. Nissen 1894.
20. Mehlsen 1919.
21. Uldall 1913.
22. Nørlund 1913.
23. Øm Klosters Krønike, kap. 35.
24. Jf. oplysninger fra www.weblager.dk
25. Jyske Samlinger 5. rk. II bd. s. 284-285. Lerdam 2004, s. 100.
26. Krongaard 2020, s. 55-56.
27. Øm Klosters Krønike, kap. 35.
28. Diplomatarium Danicum 1. rk. 4. bd. nr. 98 og nr. 118.
29. Diplomatarium Danicum 2. rk. 6. bd. nr. 215 og 2 rk. 11 bd. nr. 39.
30. Diplomatarium Danicum 2. rk. 10. bd. nr. 26.
31. Olsen 1995, s. 42-43, Bøgh 1992, s. 38-39.
32. Danmarks Kirker, XVI bd., 1091-1108, Bøgh, 1992, s. 38.
33. Bøgh, 1992, s. 38, Skyum-Nielsen 1994, s. 263.
34. Olsen, 1995, s. 43-44.
35. Diplomatarium Danicum 3. rk. 1. bd. nr. 36.
36. Bøgh 1992, s. 39, Bøgh og Porskrog 2010, s. 179-180, Olsen 1995, s. 44.
37. Olsen 1981, s. 31-33.
38. Olsen 1981, s. 61.
39. Netterstrøm 2012, 31-66.
40. Netterstrøm 2012, 89.
41. Kancelliets Brevbøger 18/1 1583 Østrup, 14/6 1585 og 27/2 1591.
42. Middelalderborge i Region Midtjylland. Samarbejdsprojekt mellem de ti museer med arkæologisk ansvarsområde i Region Midtjylland.
43. Poulsen 2017, s. 99-102.
44. Poulsen 2017, s. 105.

LITTERATUR

- Andersen, Hellmuth H., P.J. Crabb og H.J. Madsen 1971: *Århus Sønder vold, en byarkæologisk undersøgelse*. København.
- Berthelsen, Christian 1933: *Indberetning om besøg paa voldstedet i Østrup* d. 12. Jan. Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.
- Bjerregaard, Mikael, 2003: *Ødekirker på Randersegnen. Kulturhistorisk Museum Randers. 2003 Årbog*, s. 47-57.
- Bøgh, Anders 1992: Niels Ebbesen – igen. *Siden Saxo* nr. 3, 9. årg, s. 35-40.
- Bøgh, Anders & Carsten Porskrog Rasmussen 2010: Skjern – storgods og magtcenter fra middelalder til renaissance. *Kuml*, s. 179-212.
- La Cour, Vilhelm 1961: *Næsholm*. København.
- Danmarks Kirker* XVI bd. s. 1003-1288. Vor Frue Kirke. Tidligere S. Nicolai Kirke. 1976.
- Diplomatarium Danicum 3. og 4. række. 1958 København
- Erslev, Kristian 1896: *Danmarks riges historie. Den senere Middelalder*. København.
- Grinder-Hansen, Keld 2000: *Kongemagtens krise. Det danske møntvæsen 1241-1340*. København.
- Hauberg, Peter 1884: Danmarks Myntvæsen og Mynter i tidsrummet 1241-1377. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie*, s. 217-374.
- Hede, Holger 1972: *Unionstidens udmøntninger. Danmark-Norge 1397-1540. Sverige 1363-1521*. København.
- Jensen, J. B. 1913: En interessant Udgravning i Østrup. Den gamle Bispegaard. *Randers Dagblad* 2. maj 1913. Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.
- Kancelliets Brevbøger. Vedrørende Danmarks indre forhold 1580-1583*: L. Laursen, Rigsarkivet. København 1903.
- Kancelliets Brevbøger. Vedrørende Danmarks indre forhold 1584-1588*: L. Laursen, Rigsarkivet. København 1906.
- Kancelliets Brevbøger. Vedrørende Danmarks indre forhold 1588-1592*: L. Laursen, Rigsarkivet. København 1908.
- Kristensen, Hans Krøngård 2020: Øm Kloster. Højbjerg.
- Lerdam, Henrik 2004: Birk, lov og ret. *Birkerettens historie i Danmark indtil 1600*. København.
- Mansfeld-Büllner, H.V 1887: *Afbildninger af samtlige hidtil kjente Danske Mønter fra Tidsrummet 1241-1377*. København.
- Mehlsen, Ejnar 1919: Essenbæk Kloster. *Fra Randers Amt, Årg.* 13, s. 52-60.
- Mikkelsen, Hans 2002: *Vor Frue Kloster, et benediktinerkloster i Randers*. Højbjerg.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert 2012: *Fejde og magt i senmiddelalderen. Rosenkrantzernes fejder med Jens Iversen og Lage Brok 1454-1475*. Viborg.
- Nissen, J. V. 1894: *Ruinen ved Østrup*. Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.
- Nørlund, Poul, 1913: *Beretning om udgravning af ruinen "Østrup Slot"*. Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.
- Olsen, Rikke Agnete 1981: *Sjællandske Krønike*. Oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen. Højbjerg.
- Olsen, Rikke Agnete 1989: *Ryd Klosters årbog i kulturhistorisk belysning*. Højbjerg.
- Olsen, Rikke Agnete 1995: *Jyske Krønike*. Oversat og kommenteret af Rikke Agnete Olsen. Højbjerg.

- Poulsen, Thomas Guntzelnick 2017: Borgene omkring Randers og på Djursland - introduktion til projektet "Middelalderborge i Region Midtjylland". Årbog Museum Østjylland 2017, s. 88-97.
- Skyum-Nielsen, Niels 1994: *Fruer og Vildmænd. Dansk middelalderhistorie*. København.
- Stiesdal, Hans 1968: *Notat om voldstedet ved Østrupgård*. Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.
- Sørensen, Aage 1954: Østrup. *Historisk Aarbog fra Randers Amt XLVIII*. s. 34-51.
- Uldall, Frits 1913: *Beretning fra F. Uldall om ruin på Jens Jensens mark*. Nationalmuseets 2. afd. Antikvarisk-topografisk arkiv. Albæk sogn.
- Øm Klosters Krønike: Oversat af Jørgen Olrik samt Jacob Isager og H.N. Garner. Øm Kloster 1997.

Østrup Slot

New and old excavations 1894-2017

In the spring of 2017, archaeologists from East Jutland Museum undertook an excavation at the medieval castle of Østrup Slot, located 10 km east of Randers on the north side of Randers Fjord. The excavation formed part of a restoration project at the castle and was aimed at documenting the damage caused by the construction of a geothermal heating system.

The castle has currently both a partially preserved rampart and a moat, as well as a small section of stone wall. The eastern and southern parts of the castle have been demolished and replaced by modern structures. The castle originally covered an area of around 80x100 m. Excavations have previously been carried out at the castle by the Danish National Museum in 1894 and 1913, and there are also a number of written records associated with it. Throughout the Middle Ages, the castle was owned by the Church, but it passed to the Crown during the Reformation and was subsequently used as a hunting lodge. In 1591, Frederik II ordered the castle to be demolished, as it was in too poor a state to be repaired.

During the recent excavation, chronologically discrete phases representing presumed construction phases were recorded. The results of this excavation were supplemented by information from the earlier excavations in 1894 and 1913. The excavations show that the oldest part of the castle was built as early as the late 11th or early 12th century. The site appears to have been unfortified during this early phase, but at some point during the 13th century a small rampart and moat were constructed. It appears that this early

fortification was constructed over a massive layer of burnt material, which could indicate that the fortification took place in response to an attack on the site sometime in the 13th century. In the 14th century, the castle underwent extensive expansion and rebuilding. The size of the moat and the ramparts doubled, and a large new building was constructed. Likewise, the early excavations showed that stone buildings were constructed along the ramparts on both the eastern and western sides. Overall, the fortification's defensive capabilities were significantly improved. The 14th century traces constitute the latest surviving remains of the castle. No remains were recorded from either the Late Middle Ages or the Renaissance until the castle's demolition in 1591.

An attempt has been made to link the excavation results to the historical developments. It is clear from the excavation in 2017 that Østrup was already about 100 years old when it was first mentioned in written records in 1191. It is not clear, however, when Østrup came into the possession of the bishopric of Aarhus.

It was not possible to date the early fortifications more precisely than to the 13th century. The fact that the fortifications were constructed over a burnt layer indicates that the time of their construction should be sought in the turbulent period around the middle of the century, when the sons of Valdemar Sejv battled for power in the kingdom. There were several episodes at this time that may have resulted in the site being burnt down. Similarly, the expansion and reinforcement of the castle in the 14th

century corresponds well with historical developments when the entire country was mortgaged to the Holstein counts. Bishop Svend of Aarhus was caught directly in the middle of this power struggle and was eventually forced to flee the country in the 1330s. Subsequently, ownership of Østrup probably passed to one of the Holstein counts. It is impossible to determine whether the entrepreneur behind the great expansion of Østrup's fortifications was Bishop Svend or a Holstein count, potentially Count Gerhard III, as all these events took place within a relatively short period of time.

The strengthening of the fortifications could also have taken place in conjunction with the major revolts against Valdemar Atterdag in 1351 and 1357. During both insurrections, however, the bishop sided

with the king, and there therefore do not appear to be any immediate grounds for an expansion of the fortifications.

There were generally few privately owned castles in the environs of Randers during the Middle Ages, but Østrup is an exception here. This should probably be seen as an indication of a strong royal presence in the area. Østrup was probably given to the Church in the second half of the 12th century: A time when Crown and Church worked closely together and constituted a powerful force in Denmark. The Church was, on the same occasion or shortly afterwards, probably given large areas of land in the area to support its new holdings and it managed to hang on to these throughout the Middle Ages, until the monarchy took over Østrup after the Reformation.

Thomas Guntzelnick Poulsen
Museum Østjylland